

ALBERT ANDRÁS**GYALAKUTI GRÓF LÁZÁR JÁNOS (1703–1772) ÉS A XVIII.
SZÁZADI ERDÉLYI PROTESTANTIZMUS**

*„Lucet genus et natalis origo
Perpetua amborum manans de stirpe Parentum”*

Alexander Kovásznai in Carmina ad exequias
C. Joannis Lazar de Gyalakuta.

Bevezetés

A XVII. századi Magyarország és Erdély történetében fordulópontot jelentett a karlócai béke (1699) megkötése. A békekötéssel a török uralom kiszorult a történeti Magyarország csaknem egész területéről. Magyarország-i és Erdély-i rendek az ország jövőjét illetően reménységgel tekintettek a változások felé. Az elkövetkező évek azonban mást tartogattak a XVIII. Századi Magyarország és Erdély számára.

A XVII. századi erdélyi fejedelemség megszűnése (1691),¹ valamint a Rákóczi-szabadságharc leverése után (1711) új erőre kapott a rekatolizációs törekvés. A Habsburg-háza semmi sem akadályozta meg abban, hogy engedelmes és katolikus tartománnyá formálja Magyarországot és Erdélyt. A Habsburg hatalom hűséges maradt a katolikus egyházhoz. A viszonzás és hála nem maradt el. E két hatalom karöltve támadásba lendült, hogy a virágzó erdélyi protestantizmus intézményeit, azok képviselőit félreállítsa és az elpártolt, eltévelyedett nyáját visszatérítse a katolikus egyházba. A protestáns egyházakra nehéz és viszontagságos idők vártak, de voltak személyiségek, akik tudásukat és hatalmukat latba vetve harcoltak nemzeti örökségük, egyházuk és hitük igazságáért. A harc nem volt eredménytelen a protestantizmus részéről. A protestantizmus elszánt és ádáz harcot vívott a fennmaradásért. E küzdelem termelte ki magából a protestáns magyarság vezéregyéniségeit. A csatát immár nem a harcmezőn vívták meg, hanem a világi és egyházi politika szellemi síkján. Ilyen vezéregyéniség volt a XVIII. században született és egyházáért, magyarságáért munkálkodó gróf gyalakuti Lázár János. Élete – politikusi, főgondnoki és írói munkássága – hűen tükrözi a korabeli erdélyi viszonyokat.

¹ A fogarasi országgyűlésen 1691. január 31-én Lipót osztrák császár diplomája, a „Diploma Leopoldinum” alapján Erdély sajátos státussal a Habsburg-birodalom részévé válik. V. ö. SZABÓ PÉTER: *Az erdélyi fejedelemség*. Budapest 1997. 116. o.

1. Gyalakuti gróf Lázár János élete

1. 1. Származása

A gróf Lázár család Erdély legrégibb főcsaládainak egyike, mivel a történetírás eredeti székely családnak tartja nyilván. Ősi fészke e családnak a Gyergyószékbeli Szárhegy, ahonnan van a családnak előneve is.² Az **1533-ból származó székely krónika** is, mint székely családot említi. Megmagyarázhatatlan az az állítás, miszerint e krónika udvarhelyszékinek nevezi meg a Lázár családot. E család tagjai sem, azelőtt sem azután nem szerepeltek **Udvarhelyszék** krónikájában, mint akik a régi időben egy bizonyos birtokot bírtak volna. Gyergyói előnévvel fordul elő az a Lázár András is, akik Udvarhelyszéken az 1506-os agyagfalvi gyűlésen elnökölt. Legrégibb okleveleink szerint Csík és Gyergyó székekben látjuk befészkelve e családot.

A Lázár családról a legrégibb adatok egyike a Lőrinc nagyboldogasszonyi lelkésznek 1406-os oklevele, a másik a Kászon széknél Csík széktől való leválását bemutató írás illetve oklevél. Ez utóbbi oklevélbe a család tagjai „csíkszenttamási” előnévvel vannak beírva. Egy későbbi oklevélben „gyergyószárhegyi” előnévvel szerepelnek és idővel négy ágra, szakadnak: a csicsói, a csíkszenttamás, szentannai ágakra. A szentannai ágból szakadt ki a későbbi gyalakuti ág.

A gyalakuti ág a XVI. században keletkezett. Lázár János nevű, akinek nagyobbik fia Imre alapította a gyalakuti ágot, marosszéki királybíró lévén 1571.-ben. Ennek testvére István volt a későbbi szárhegyi ág megalapítója.³

1. 2. Gyermekkora és ifjúsága

Gyalakuti gróf Lázár János a gyalakuti ág szülötte lévén a megkülönböztetés végett gr. és liber báró VII. Lázár János néven szerepel a nemzetség rendi táblázatban, édesapja III. Lázár György, édesanyja Bethlen Judit.

Életrajzát tekintve a következőket írhatjuk Kovásznai Sándor író és kollégiumi tanár vallomása szerint. Lázár János a Megváltó születése utáni 1703. évben született szeptember Idusának 6. napján, „az igen nemes szász városban, Schaessburgban, amelyet anyanyelvünkön Segesvárnak hívunk.” Főrangú családból, az erdélyi Lázárok nagytekintélyű, amellet igen régi nemzetségéből született. Majdnem minden őse országos ügyekben tevékenykedett, akik közül Egyed, Jeruzsálemi András magyar királytól a XIII. század elején a jeruzsálemi lovag címet kapta.

Atyja, mivel maga is literatus és művelt ember volt, már korán gondoskodott, hogy fiacskája a szabad emberhez illő tudományokat és művészeteket tanulmányozza. Előbb házitanítókat alkalmazott, majd nemsokára

² *Főrangú családok.* Magyar Heraldikai Társaság, Budapest, 1888. 154. o.

³ GR. LÁZÁR MIKLÓS: *A gróf Lázár család.* Kolozsvár, 1858. 90–100.

a gyermeket Enyedre küldte, ahol azon időben virágzó iskola, a hazában valamennyi között a leglátogatottabb, működött. Itt nemcsak a humanitas tárgyait tanulta különös szorgalommal, hanem a filozófia alapelveit és törvényeit is elsajátította, olyan kitűnő előmenetellel, hogy életének tizenharmadik évében, az iskolai szokás szerint, cartesius filozófiájából vett tételeit – különösen azt, hogy a filozófusnak egyszer s mindenkor kételkedni kell minden dologban – közdicséréte megvédte.

Elsősorban a költők és ókori szónokok olvasásával foglalkozott. Köztük mindenek előtt Horatiust és Vergiliust, illetve Cicerot csodálta, Flaccust azonban olyannyira, hogy szinte egész kötetét emlékezetébe véste, és élete további folyamán is alig tett le kezéből.⁴

A Kovásznai-féle vallomás szerint Lázár János már tanuló korában megismerkedik az ókori filozófusok munkáival. Ismerte a latin, görög, francia, német nyelveket, és kiváló költő volt.⁵

Pápai Páriz Ferenc⁶ 1716-ban a **Nagyenyedi Kollégium** legjobb professzora volt, kinek tanítása és hatása mindvégig megmaradt Lázár János életében. Diákkorát örökölte meg **gr. Kemény József**⁷ latin nyelvű feljegyzésével. Lázár 13 évesen lett diákja a Nagyenyedi Református Kollégiumnak, ahol retorikát és más tudományokat tanult, olyan professzoroktól mint a híres Pápai Páriz Ferenc.⁸

Lázár János elhagyta a Nagyenyedi Református Kollégiumot, hogy mintegy 16 évesen a hazai „juris prudentiat” tanulmányozza, majd felesküdött az Erdélyi Kormányzókra, vagy ahogy nevezték „Guberniumi Cancellaria”-ra. Ott az akkor eléggé híres erdélyi főtélőmesternek, Sándor Gergelynek az előadásait hallgatta. Hat évvel később, hogy elhagyta a Nagyenyedi Kollégiumot, Bécsben

⁴ KOVÁSZNAI SÁNDOR: *Az ész igaz útján*. Bukarest, 1978. 131. o.

⁵ BOD PÉTER: *Magyar Athenas*. Magyarigen, 1766, 358.

⁶ I. m. 392.

⁷ Kemény József feljegyzésében: „Anno 1716 studebat in Collegio Nagyenyediensis incum Ouetunc Rhetorices studiis ac quum eodem 1716 die 10 sept. Celebris professor eius Franciscus Pariz Papai a vivis escederat, Joannes Lazar, tunc 13 annorum juvenis in obitum celebris huius viri conscripsit carmen: Infandum Superimandant renovare dolorem/ Inque dies alitur grassans per viscera morbus / Franciscus Papai rerum moderator habenas / Claudere supremam iussit discriminis horam / Multis prena malis conduntur membrasepulchro/ Mens fruitur christo, sed molliter ona quiescant./ Joannes lazár de Gyalakutha Nob. Ret.

Carmen hoc editum est in libello preraro: Justissima dorea, piis manibus Virii, quondam litarssimi, ac exinde toto orbe erudita celeberrimi. Dni Frascisci Pariz Papai Medicinæ Doctoris, et in eade Facultae Academia Basilensi Assessore. Út et in illustri Bethleniano Professoris inclytissimi, perpetuque Pedagogiache, ab eodem Collegio decreta, et immortalitati nominis, tam otime tamque dio se meriti L. M consecrata Claudiopoli Impressit Samuel Pap Telegdi, Anno 1717. in 4-o Hoc ergo est primum eonnis Lazar Carmen „quod primo omnium tunc primum subibat., – ld. KONCZ JÓZSEF: *A marosvásárhelyi ev. Ref. Kollégium története*, 1883.

⁸ KONCZ JÓZSEF: *A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium története*. M.-vásárhely, 1883 183–202.

találjuk, ahova az Apafi örökség elintézésnek ügyében utazott. A bécsi Udvarnál többször is közbenjár az örökség elintézéséért.

Az 1720-as évek elején utazott el Németországba, és iratkozott be a Marburgi Egyetemre. A Filozófiai Tanszéket látogatta és hallgatta Christian Wolff híres filozófus előadásait. Wolff professzornak köszönhetően alakult ki Lázár János tudása és szellemi alkata.⁹ A marburgi egyetemi évek alatt pontosabban 1727-ből származó feljegyzés szerint mivel nem elégítette ki a nyilvános órák látogatása és hallgatása, hogy magának napi két fizetett órát kaphasson Wolff professzorral próbált személyes kapcsolatot teremteni. Mivel magánóra nem volt az egyetemen mit tett? Azt, hogy bár a városban fogadott éjjeli szállást magának, mint a mester bennlakója mindig Wollfnál étkezett. A filozófia és a matematika részeit szigorú rendtartással elsajátította. Wolff gyakorta szokta mondogatni, hogy ez az ifjú sokkal jobban felfogja az ő szellemét, mint a doktorok, akik magukat Wolffianusoknak nevezik.¹⁰

Látható tehát az előbb elmondottak alapján az, hogy Lázár János személyében Wolff professzor legjobb tanítványát vélte felfedezni, akik hűséggel és áhitattal hallgatta mesterének filozófiai értekezéseit, mintegy három éven keresztül. Marburg városából Leydenbe utazott, ahol nagytudású professzorok, előadásait hallgatta. Egyik ilyen híres professzora volt a Petrus Burmannus nevű. A két éves hollandiai tanulmányi idő után kénytelen volt visszatérni Erdélybe.

1. 3. Visszatérés a peregrinációról

E korszakban kamatoztatja Lázár János az öt év alatt összegyűjtött tudományt, amelyet Marburgból és Leydenből hozott Erdélybe. Alig egy év múlva, 1732-ben 29 évesen fontos küldetésben vett részt a császár előtt az erdélyi reformátusság szabadságának ügyében. A következő év, 1733. év nagy jelentőséggel bír az ő életében, mert abban kapta meg bárói rangra való emelését. A társadalmi ranglétrán való felemelkedés lehetősége megadatott neki, ő mégsem a maga javára használta ki. Átlátott a császári álpolitikán és nem tudták megnyerni politikai céljaiknak. Lázár János felkészülten fogadta az adományozást és teljesítette a kinevezéssel járó feladatokat. VI. Károly császár az erdélyi Királyi Táblabíróság ülnökévé nevezte ki. 1736-ot írtak ekkor. Az 1737. év magánéletére nézve volt fontos, mert családot alapított, és feleségül vette gróf Teleki Katát.

Alig egy év elteltével hamis vádak alapján börtönbe zárták.¹¹ Szeben városába vitték onnan majd Brassóba, ahonnan 8 hónapi fogság után az Erdélyi

⁹ Gróf Lázár János lett a későbbiekben az XVIII. századi Erdélyben a wolffianus tanok legkövetkezetesebb hirdetője és követője.

¹⁰ KOVÁSZNAI SÁNDOR: *Az ész igaz útján*. Kriterion Kiadó, Bukarest, 1970. 132.

¹¹ A vád II. Rákóczi Ferenc száműzetésben élő fejedelem fiával, Józseffel való kapcsolattartás és a császár elleni összeskűvés volt.

Kormányshék folyamodására – a VI. Károly kezdeményezett – kivizsgálás által szabadult.

Az 1738-as év a megpróbáltatás éve volt számára. Szabadulása után elveszítette Borbára kislányát. Gyásza és fájdalma kiheverése után, 1741-ben a Bécsi Udvarhoz ünnepélyes küldöttséget menesztettek. A küldöttség tagjai közé választották őt is. A birodalmi városban egy évet töltött. Hazatérése után, 1743-ban a császárnő Belső- Szolnok vármegye főispánjává nevezte ki. E tisztséget három évig töltötte be.¹² Kiváló rátermettségének köszönhetően azt is, hogy a császárnő az Erdélyi Királyi Közítélőszékre, törvényszékre praetornak – ítélőtáblai elnök – nevezte ki. Az új tisztségek előtt kapta meg a grófi címet.

Fontos küldetést teljesített 1749-ben is, amikor a székely nemzet adóügyében. Bécsbe ment fel. Ugyanazon évben választották meg a három nemzet elnökének. A főkormányzói tisztségre bár megválasztották, kinevezését nem kapta meg a bécsi udvartól. Éltének mozgalmas életét szeretett feleségének halála zavarta meg, 1758-ban. Ő maga készített epitáfiumot az „Opera poetica” című munkája tartalmaz:

„Excellentissimae Matronae Catharinae S. R. I. C. natae Teleki de Szek,
Postquam cum illa
Annis 21 necse uno et diebus 4
Maritus convixit
Et illa
Anno aet. Mae 41 nondum confecto
Vita brevi, sed inculpata
Anno act Christ 1758. die 11 ante Calend.
Aprilis decessit
Trium prolium Emerici 15 Annae 12 Joannis 3 aetat / annos
Necdum completos agentium
Matri Dulci, Pia et Severae
Fidelissimae et sine labe conjugii
Fleus maernsque ponit.,,

Néhány év múlva, 1761-ben elveszíti „szemefényét”, szeretett fiát Imrét. Az így lelkiileg összetört Lázár Jánosra újabb feladat hárult. Az 1763-ban megszervezendő székely határőrség problémájának megoldását bízták rá. A szomorú kimenetelű esemény hírnevét és személyiségének dicsfényét árnyékolta be, melyet a történetírás „Madéfalvi veszedelem” néven ismer.¹³

Gróf Lázár János utolsó éveiről: „Ily módon, hetven éven át méltóságban és királyi kegyben növekedve, egy életen keresztül egészségének nagy gazdagságát pazarolva végül is halálos betegségbe esett a bal lábszárán lévő,

¹² BENKŐ JÓZSEF: *Transilvania specialis. Erdély földje és népe*. 1778. Középajta Ms. 414.

¹³ DR. ENDES MIKLÓS: *Csik-, Gyergyó-, Kászonszék földjének és népének története 1818-ig*. Budapest, 1994. 199.

vele született sebtől. E betegségtől igen derűsen, az álmhoz hasonló halállal meghalván, 1772. december 6-án távozott e világból. 1773. március 9-én minden igaz híve kíséretében, nagy tömeg részvételével felravatalozták. Eltemették a gyalakutai sírboltba, amelyet maga épített.¹⁴

A Marosvásárhelyi Református Kollégium tanárai és diákjainak búcsúztató szavai tükrözik gr. Lázár János egyéniségét és munkásságának fontosságát, amelyek földi maradványai felett hangzottak el:”

„*Sic tandem Vir maximus et incomparabilis exempli, de Patria, de Principe, de rebus Divinis deque disciplinis humanitatis annibus, immortaliter meritis, virili forma edignitate excellens, innocentiae genere, mirabilis, in tanta potestate modestissimus, in offensis exorabilis fide, randore, gravitate, comitate, constantia, aequitate, nulli post natos homines secundus, clemens, mansuetus, justus, moderatus, quid verbii est opus est? Tot tantarumque virtutum, quot et quantas natura mortalis recipit vel industria perficit, omniumque poeme vitiorum expers, caelestem animam coelo reddidit et post tam multos tamque nanos labores, anno aequievit septuagesimo, nati servatoris quondam supremi discipulum, hoc qualinque parentali carmine celebrandum libens meritque putavit, illustrae Gimnasium Ref. Agropolitanum.*“¹⁵

2. Gyalakuti gr. Lázár János szerepe a XVIII. századi erdélyi protestantizmusban

A szatmári békekötés (1711) megígérte, hogy mind Magyarországon, mind Erdélyben a vallásügy az ország törvényei alapjára fog visszahelyeztetni. A XVIII. Századi Erdélyi Református Egyháznak és a többi protestáns felekezetnek egyaránt arra a szomorú valóságra kellett rájönniük, hogy a Habsburg-politika mind Magyarországon mind Erdélyben az ígéreteken kívül szinte semmit sem tesz a sérelmek orvoslásának érdekében.¹⁶ A Habsburg-ház III. Károly korában is folytatta megkezdett célkitűzéseit: a rekatolizációt és az elnémetesítést. A rekatolizáció előmozdítása érdekében a jezsuita szerzetesek szinte elárasztották a korabeli Erdélyt. Az erős protestáns szellemiségű és vallású városokba – Marosvásárhely, Kolozsvár, Nagyenyed, Zilah, Nagyszeben, Brassó Gyulafehérvár – próbálták gyökeret verni. A jezsuiták bejövetelével megkezdődtek a református egyház templomainak, középületeinek és iskoláinak erőszakos elkobzása és elvétele.

¹⁴ KOVÁSZNAI SÁNDOR: *Az ész igaz útján*. Kriterion, Bukarest 1978. 134.

¹⁵ KONCZ JÓZSEF: *A Marosvásárhelyi Ref. Kollégium története*. Marosvásárhely 1883–1888, 1895. 661.

¹⁶ MAKKAI LÁSZLÓ–SZÁSZ ZOLTÁN: *Erdély története. 1606–1830-ig II. kötet*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 1004–1014.

A mindjobban erősödő és fegyverkező római katolicizmussal szembeni védekezés egyetlen – békés úton való – megoldása egy fórum megszervezése és létrehozása volt, amely 1690-ben alakult. Miután a református többségű Gubernium átveszi a fejedelem egyházi jogkörét is, a főrangú világi és főállású egyházi személyek vegyes gyűlését *Supremum Reformatum Consistorium Ecclesiastico-Policum*nak nevezték.¹⁷ A Főkonzisztórium mint állandó egyházkormányzati szerv 1709 illetve 1713-ban alakult meg és nagy szerepet játszott a Református Egyház anyagi, szervezeti, kormányzati ügyeinek rendezésében.¹⁸ A Főkonzisztórium létrejöttének fontosságát a református és más protestáns egyház összes világi vonatkozású ügyének intézésében valamint a Habsburg-ház által segített rekatalizáló politika elleni küzdelmében kell látnunk úgy, mint érdekképviselői szerv.

Református Egyházunk – képviselői és vezetőinek munkája által – a XVIII. századi katolikus egyház részéről kapott támadásokkal szemben egyedül a tolerancia fegyverével és a lelkiismeret tiszta önértékével tudott helytállni.¹⁹ A református főurak hajlandók voltak olyan közhivatalokra is pályázni, aminőket a másik oldalon az egyszerű parvenu is kevesellt volna, de megtettek mindent csak hogy egyházuk ügyét ezzel is előbbre mozdítsák. Szembe szálltak olykor a királyi nem tetszéssel is vállalván azt, hogy kegyvesztettekké váljanak.

E viszontagságos korszakban élt és munkálkodott maga gróf Lázár János, aki 1733-ben küldetett fel Bécsbe a Református Status részéről, ugyanis az **1720–1730** közötti évtizedben egyre több sérelmet kellett elszenvednie a református egyháznak a katolikus egyház részéről és főuraktól. Az 1731. évben a katolikus főurak egy memorandumot fogalmaztak meg mintegy 10 pontban, amit a Bécsi Udvarhoz küldtek.²⁰ A memorandum magában foglalta a katolikus rendek kérelmét a rekatholizáció érdekében. A következőket tartalmazta a memorandum:

1. Az Approbaták és Compillatáknak a bevett vallásokról szóló cikkelyeit hagyják ki és az a katolikusok szabad vallásgyakorlata Ő felsége, a király tetszésétől függjön.

¹⁷ Dósa Elek jogtudós így határozza meg: „Egyházi főtanácsnak neveztetik egyházunk világi s egyházi rendjeinek azon közös gyűlése, mely egyházi törvényeinkben s név szerint a 12. canonban *nationalis synodus*nak, az Enyeden 1688-ik évben tartott ilyen gyűlés jegyzőkönyvében *generalis congregatio politico-ecclesiastica*, és a Szebenben 1709-ben tartott gyűlés óta *supremum consistorium*nak neveztetett.” Ld. Az erdélyihoni evangélico-reformatusok egyházi jogtana. Pest, 1863. 23. o.

¹⁸ SIPOS GÁBOR: *Az Erdélyi Református Főkonzisztórium kialakulása 1668–1713*. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár 2000. 46–47.

¹⁹ Erdélyi Főkonzisztórium Levéltár 3/1702.

²⁰ G. HENK VAN DE GRAAF: *A németalföldi akadémiák és az erdélyi protestantizmus a XVIII. században 1690–1795*. Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár, 1979. 13.

2. A négy bevett vallásfelekezet törvényes uniója, mint pestises” hagyassék ki.²¹ János király uralkodásától számítva, a javak birtokára nézve az elévülést függessek fel.

3. A római katolikus alapítású összes templomot, iskolákat, jövedelmekkel együtt szolgáltatassá vissza, névszerint pedig a református vallásúak temploma és kollégiuma.

4. A külföldi egyetemeken tanulni vágyó és külföldre utazó diákokat akadályozzák szándékukban. Tegyük lehetetlenné protestánsok számára a tanulást, és az önművelést.

5. A házassági ügyekben való bíraskodás a római katolikus klérus kezébe kerüljön át. A gyámság és a kiskorúak felnevelésének s a rájuk háramló javaknak gondja nagykorúságukig, azaz a 24. évig, Ő felségét illesse meg.

6. A jezsuitáknak kolozsvári Kollégioma akadémiai privilégiummal éljen, növeltessenek, és javakkal ajándékoztassanak meg, továbbá Szebenben, Brassóban és Marosvásárhelyt nagyobb iskolák nyitassanak.

7. Felsőbb jóváhagyás nélkül egy nyomda se állíttassék, a jelenlegiekben se lehessen cenzúra és jóváhagyás nélkül könyveket nyomtatni sem az akatholikus könyveket behozni.

8. Azok az akatholikusok, akik a vérrokonságok negyedik fokán belül lépnek házasságra, hűtlenség bűnébe essenek, és minden javaikat veszítsék el, ha csak új adománnyal nem nyerték, a katolikusoknak pedig szabad legyen ilyen házasságra lépni pápai engedéllyel és birtokkal is bírni.²²

Ilyen körülmények között kellett Lázár Jánosnak egy emlékiratot átadnia Bécsben Ő felségének a sérelmek orvoslásának reményében. Ő terjeszti elő a Főkonzisztórium által megfogalmazott sérelmeket, amelyben szóvá tette, hogy nagy egyenletlenség és megkülönböztetés van köztük, t.i. a római katolikusok és a protestánsok között, mert az előbbieket az utolsó háború befejezése óta folyton azt hangoztatják, hogy a protestáns vallás szabadságának, a diploma daczára is nemsokára vége lesz. A politikai ügyeknél is háttérbe szorítják a protestánsokat, és ami leginkább elszomorítja őket: az erdélyi Udvari kancelláriából már a református referendarius is kizárattott.

Lázár Jánosnak a jeles államférfinek köszönhetően a diplomáciai úton történt orvoslás létrejött. Az 1731-ben felterjesztett Memorandumot és az abban foglaltakat mellőzték.

²¹ SZABÓ PÉTER: *Az erdélyi fejedelemség*. Kulturtrade Kiadó, Budapest, 1997. 46. V. ö. ZOVÁNYI JENŐ: *A magyarországi protestantizmus 1565- től 1600-ig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977. 57. – Az 1568. évben tartott tordai országgyűlésen az erdélyi rendek törvényt hoztak a vallás szabadságáról. A reformáció terjedésének megállapodtával s a katholicizmus újbóli megerősödésével elfogadottá vált – református, katolikus lutheránus unitárius – a négy bevett vallás szabadsága. Az úgynevezett négy „recepta religio” gyakorlása biztosított volt az erdélyi fejedelemség bukásáig.

²² POKOLY JÓZSEF: *Az Erdélyi Református Egyház története. III. kötet*. Kolozsvár, 1904. 78.

2. 1. Lázár János, a kollégiumi főgondnok

Néhány év elteltével a Református Főkonzisztórium a Marosvásárhelyi Református Kollégium főgondnoki tisztségével bízta meg, amit ő készséggel elvállalt és teljesítette feladatkörét. E megbízatásnak tett eleget **1735-től 1764-ig** fáradhatatlanul dolgozva a kollégium anyagi és szellemi gyarapításában. Ezt bizonyítja az is, hogy az **1735-ben** elmondott programbeszéde is, mely kezdetét jelentette a „**wolphiana philosophia**” meghonosodásának a Marosvásárhelyi Kollégium életében.²³

Nevéhez fűződik a Lázár-féle alapítvány, melyet a poetica osztály tanítójának fizetésére hoztak létre. Az ő érdemének tulajdonítható a tanterv alkotása is, melynek hatására az oktatásban és nevelésben fontos szerepet kapott a célszerűség. A Kollégium könyvtárának gyarapításához is hozzájárult, könyvadományok és pénzadományok formájában. Egyházpolitikai munkásságát az 1738-as török háború okozta belpolitikai viszályok, keresztezték. Hamis feljelentések következtében 1738-ban március 29-én katonák törtek rá Szigeti Gyula István református püspök lakására, ahol mindent felkutatva majd vasra verve, elvitték őt. Nemsokára több fontos erdélyi főurat fogtak el és zártak el. A vád felségsértés és államcsíny volt. A háttérben azonban más szándék és érdek rejtőzött. Megfélemlíteni és félreállítani a református egyházat képviselő és védő jeles személyiségeket. A bebörtönzött személyek nem álltak immár útba a Habsburg-politikának. A következő nyolc hónapot börtönben töltötte el Lázár János. Szándékától és hitétől nem tudta ez sem eltéríteni és megtörni. E próbálkozásoknak sikeresen ellenállt, bizonyítva egyháza és népe iránti hűségét.

Mária Terézia uralkodásának kezdetén (1739) Erdély engedélyt kért és nyert, hogy kérelmeit és kívánságait egy bizottság által benyújthassa. E bizottság tagjai között találjuk **Lázár Jánost** is – **Teleki Mihály**, **Binder Péter** és **Schuller Mihály** egyházi képviselőkkel –, aki a többi társával egyetemben 1742. március 18-án a császárnő előtt **egyházuk sérelmét terjesztették fel**. Ez a próbálkozás és kérelem nem járt sikerrel. Bármennyire is kudarcba fulladt az első próbálkozás, a küldöttek kitartásának köszönhetően Mária Terézia mégis elfogadta kérésüket. A kihallgatásnál azonban csak a politikai ügyek kerültek napirendre megtárgyalás végett.

Lázár János részt vett az 1742-ben rendezett zsinati ülésen. Ezt igazolja az 1741-es Protocollum feljegyzései, amely a Főkonzisztórium tagok névsorát tartalmazza. Az ő nevét is ott találjuk feljegyezve. A protocollumi feljegyzésben kitűnik az is, hogy ő napirenden volt a református egyházat érintő problémákkal és részt vett azon a hitvitán és zsinati ülésen, amelyen elítélték Huszti András kolozsvári jogászprofesszort. A tanai által keltett belső zavargások miatt Huszti

²³ JUHÁSZ ISTVÁN: *Hitvallás és türelem – Tanulmányok az Erdélyi Református Egyház és teológia 1542–1792 közötti történetéből*. Kolozsvár, 1996. 106.

Andrást az 1742. évi zsinat elítélte.²⁴ A „Heidelbergi Káté” és a „II. Helvét Hitvallás” ellen prédikált és tanított a „**Juris prudentia Hungarico Tansilvanica**” című dolgozat előszavában. E zsinaton hozott végzéseket a Nagyszebenben üléselő Főkonzisztórium elemezte. Azsinaton és a Főkonzisztórium ülésén maga Lázár János is résztvett. A Főkonzisztórium Huszti érvelésével szemben a „Dordrechti Kánonok”-at²⁵ hozta fel ellenvetésül. Azt kívánta elérni, hogy Huszti András adjon reverzálist, arra nézve, hogy többé nem hirdeti a Heidelbergi Káté és a II. Helvét Hitvallás tanításával ellentétes tanokat. Lázár, aki maga is **Wolff Christian** filozófus híve volt úgy, mint Huszti, személyesen ismerték egymást. A Főkonzisztórium a probléma megoldása végett Huszti Lázárhoz küldték helyreigazíttatása végett. Huszti András előterjesztette és átadta a „Heterodoxum Systemat”, amelynek tartalmát és lényegét Lázár jól ismerte. A munkát a Heidelbergi Kátével ellentétesnek nyilvánította, és nem fogadta el. A Generalis zsinat és a Főkonzisztórium közös végzése az lett, hogy Huszti András professzort kizárták az Erdélyi Református Egyházból. Kiközösítése a szatmárnémeti zsinat **XVII. Cikkelye** alapján és az **Approbata Constitutio** rendelkezése szerint történt.²⁶

A wolffianusok csoportjához tartozott az 1735-ben eretnekséggel vádolt Makfalvi József fogarasi lelkipásztor, akit a Magyarigeni zsinat elítélt. Makfalvi a „**gratia universalis**” remonstrans tanokat terjesztette.²⁷ A zsinat reverzálisra próbálta rávenni. A reverzális függvényében maradhatott az Erdélyi Református Egyház kebelében, tekintettel arra, hogy a Heidelbergi Káté és a II. Helvét Hitvallás ellenében nem tanít.

Az 1735-ös évben történt elítéltetése és tanainak visszavonása után 1744-ben újra hirdetni kezdte eretnek tanításait. Erről vall a Főkonzisztórium gyűléseit összetömrítő **1745-ös Protocollumi feljegyzés 44. pontja**:

„Amely Heterodoxus Systemát Huszti András Úr Mgs Bárá Lázár Jánoshoz dirigált és Mgs G. Teleki Miklós Úr, S. S. Makfalvi Úr-mal hárman subscribáltak minzhogy annak szörnyű káromló expressivit a Supr. Consistorium nem szenvedheti, behívattatván Szebenbe eo kglme nevének subscribatioja maga keze írása-e ? És mind azokba consensual-e ... „

„*Referunt Dni Georgius Antos, Petrus Vásárhellyi et Samel Técsi, hogy Makfalvi Úr maga olvasván fellyebb attingált Huszti András munkájába foglalt Articulusokat, azokat approbálta azokat hinni és tanítani kívánni mondotta, az*

²⁴ G. HENK VAN DE GRAAF: *A németalföldi akadémiák és az erdélyi protestantizmus a XVIII. században 1690–1795*. Kolozsvár, 1979. 207.

²⁵ DR. L. PRAAMSMA: *De kerk van alle tijden. Verkenningen in het landschap van de kerkgeschiedenis. Vol. 2*. Uitgeverij T. Wever B.V., Franeker, 1980. 264–272.

²⁶ DR. ESZE TAMÁS: *A Heidelbergi Káté története Magyarországon a XVIII. században*. Budapest, 1965. 180.

²⁷ U.o. 207. V. ö. Bod Péter: *Consistorialia ... Magyarigen, 1766. 1735. évi zsinat*. Ms. 859. A Kolozsvári Protestáns Teológia Intézet könyvtárában.

abba levő Sacrasmusokat ellenbe detestálván, mellyet maga is in figura Supr. Consistorij akképen declarala ...”

Az 1745-ben tartott Főkonzisztórium gyűlésen résztvevő Lázár János fontos szerepet vállalt a disputát illetően,²⁸ ugyanis Ő maga a Heidelbergi Káté és a II. Helvét Hitvallás tanításával védte az Erdélyi Református Egyház bibliai alapokon nyugvó tiszta tanát és hitéletét. Vele szemben állt Makfalvi József kolozsvári professzor, aki megkérdőjelezte a reformátusok hitvallásainak evangéliumi tanítását. A református egyház Heidelbergi Kátéra és a II. Helvét Hitvallásra épülő tiszta, evangéliumi tanát elvetette.²⁹ Mereven szembehelyezkedett az egyházi tanítással és a Református Főkonzisztóriummal egyaránt. A Főkonzisztórium állásfoglalása és határozata az volt, hogy **Makfalvi Józsefet excommunicatio útján** meg kell fosztani lelkészi tisztétől és szolgálatától, mert hajthatatlan maradt tévelygéseiben. A Protocollumi feljegyzésből jól látható, hogy Makfalvi József továbbra is fogarasi lelkészként működött és ezért őt a későbbiekben erőszakkal kellett eltávolítani állásából. Szolgáljon bizonyítékként a 44/1745-ös protocollumi jegyzetek: „Referunt Dni Georgius Antos, Petrus Vásárhellyi et Sámuel Técsi, hogy Makfalvi Úr maga elolvasván fellyebb attingált Huszti András Úr munkájába foglalt Articulusokat, azokat approbálta, azokat hinni és tanítani kívánni mondotta, az abba lévő sarcasmusokat ellenbe detestálván. Mellyet maga is in figura Supr. Consistorij akképpen declarála. Olvastatik azonban Makfalvi hosszas Memoriálissa, mellybe magát legme vocatus, illegme exantoratus Fogarasi Papnak declarálván, most is a Fagarasi papsághoz jussát fenntartani, a mostanit, pedig illegmus Papnak lenni affirmállya, melly igaz jussába manutentióját kívánnya addig ahoz való pretensióját le sem tévén, míg pro voto nem consolaltatik. Resol. Írni kell F. Püspök úrnak cum declara(tio) one és accludálni Huszti András Úr, Mgs. B. Lázár János Úrnak írt levelét, mellybe lévő Articulusokat Makfalvi Úr magáénak tart. Hogyan ad mentem Appol. Const. Part. I. Tit. 1. Art 3. Precedállyon ellen, mint novator ellen még pedig későre lehetvén reménség Gralis Synodus celebratiójához, hová hamarabb ültessen egy Semi Generalist e végre. Azonban Consideráltatván sem itt, Makfalvi Úr szegénysége légyen collecta számára. Verbis pedig eo kglmet informáltassék, hogy a’ Fagarasi Papságról elmélyét tellyességgel vegye le és hozzá jussát, fenn ne tartsa, mivel már abba legma ... Deliberatiok voltanak. Commendáltatván egyszersmind a ’ Resipisentia is. ... eo Kglme a’ Helvetica Confessio ellen olly heterodoxa Doctrinával insimulaltatván melly notam infidelitas trahit posse.”³⁰

²⁸ Erdélyi Főkonzisztórium Levéltár. Protocollum, 44/1745.

²⁹ BOD PÉTER: *Consistorialia seu Constitutiones Consistoriales in generalibus synodis provilibus* ... Magyarigen, 1766. A Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet könyvtárában. Ms. 859. 51. 1735. zsinat. V. ö. ESZE TAMÁS: *A Heidelbergi Káté története Magyarországon a XVIII. században*. St AEcl. I. 1965. 179.

³⁰ Erdélyi Főkonzisztórium Levéltár. Protocollum, 44/1745.

Az 1746. évben Lázár Jánost kinevezték „Inspector curator”-nak amelyet hűséges és fáradhatatlan munkával végzett el a Dési Egyházmegyében.³¹ Egy év elteltével lemond a Marosvásárhelyi Református Kollégium főgondnoki tisztéről: „... Mgs Báró Lázár János Úr eo Nga. resignálván a Marosvásárhelyi Collegium Curateláját, kéri másnak substitutioját úgy Mgs. Bethlen Sámuel képiibe ...”³²

2. 2. Lázár János, a kerületi főgondnok.

Ugyanezen évben leiratot küldött gr. Bethlen Dániel ágens, hogy az evangélikus „Deputatusokat szükség volna fel küldeni” a Bécsi Udvarba kihallgatásra, és ez alkalommal legfőképpen a vallási problémákat terjesztenek elő, ahol nagy figyelmet áldozva Lázár János véleményének. Őt is jelölik a küldöttek közé. Életében újjab sikernek könyvelhető el az is, hogy 1748. szeptember 8-án egyházkerületi főgondnoknak választották. A Marosvásárhelyen tartott 1754. júliusi Generális Zsinaton részt vett. Lázár János ekkor már Főgondnoki és Főkonzisztórium elnöki minőségben vett részt. Ezen a zsinaton nem csak megfigyelő, hanem aktív résztvevője is a disputációnak. Saját teológiai álláspontját is kifejtette. Ezt öröközte meg Kovásznai Sándor író művében ahol elbeszélte, hogy örökké való emlékezetben volt maga előtt, mert az isteni gondviselés úgy igazgatta, hogy ebben a Zsinati ülésen jelen lévén a nagyhirű és bölcsességű „praesidens úr, g. Lázár János, Kovásznai Sándor hitvitáját és teológiai értekezését is hallotta a templomban és felelt is rá „A materia pedig vagy thesis, amely ellen opponala, volt a Helvetica Confessionak 36. részében, ím ez szók. Fideles recta a morte corpore migrat ad Christum.”³³

Az egyházához hűségesen ragaszkodó Lázár János főúrnak a konzisztórium lakásán vallásos összejöveteleket és istentiszteleteket tartottak. Az ő kezdeményezéséből történtek mindezek, ezzel is bizonyítva egyháza és Istene iránti tiszteletét. Nemcsak a szellemi és lelki élet terén járt az élen, hanem az anyagiakra is gondot fordított. A „Lázár és Bornemissza Ignác” című epigrammán keresztül nyerhetünk betekintést az előbb leírtakra. Lázár János még ifjú korában szerződést kötött egy bizonyos pénzösszegért Bornemissza Ignác atyával. Zálogba vette a drassai birtokot oly feltétel alapján, hogy pápás ember semmilyen jogot ne formáljon a templomhoz és a református pap házához. A szerződésbe kikötött idő eltelté után Lázár a birtokot tulajdonába vette és hozzálátott a romos templom újjáépítésének és a régi lelkes lakás felújításához. Az Úr igéjének szolgálatát, visszaállította.³⁴

³¹ Erdélyi Főkonzisztórium Levéltár. Protocollum, 18/1746

³² Erdélyi Főkonzisztórium Levéltár. Protocollum, 20 / 1747

³³ KOVÁSZNAI SÁNDOR: *Az ész igaz útján*. Bukarest 1970. 106. A latin szöveg jelentése: A hívők a testi halál után egyenesen a Krisztushoz jutnak.

³⁴ I. m. 145.

A katolikus egyház leghűbb és legelszántabb „katonái” a jezsuiták voltak. A XVIII. századi Erdélyben is megkezdtek a rekatholizációs tevékenységüket. Legfőképpen az Erdélyi Református Egyház előjáróival próbálkoztak meg. Ezt tették Lázárral is, aki 1760. évben betegségtől gyötörve feküdt a gyalakúti kúriáján levelet kapott egy Bíró István nevű jezsuita atyától. E szerzetes indította rekatholizációs misszió nem járt eredménnyel, mert a kiváló képességgel, nagy műveltséggel rendelkező és a Szentírásban, református hitelvekben jártas, főúr könnyedén hárította el a jezsuita mesterkedést. E gondolatokat és tényeket támasztja alá az a tény is, hogy egy Bíró István nevű jezsuita páter nem szünt meg leveleket küldözgetni, amelyekben, jezsuita módra félretéve a szemérmert, nem habozott arra az egyre törekedni és minden csellel azon mesterkedni, hogy méltóságos Lázár Jánost a református vallásról a katolikus táborba csalja. Ezt a férfiút, a református egyházi tanács igen komoly és buzgó elnökét, aki az erdélyi református egyház kiváló egyénisége és annak mindenkinek közül legkeményebb és legállhatatosabb harcosa volt próbálta áttéríteni a másik vallásra. Lázár szellemére nézve és a tudományok minden fajtájában igen művelt volt, és akit mindenki annak tartott, aki részben az isteni dolgok tudományából részben az egyház történetéből balul vett fegyvereit oly kiválóan hárította el, hogy azok visszafordulva, magát az ellenséget sebeztek meg.³⁵

A katolikus egyház részéről kapott zaklatásait kellett elhárítania és kivédenie Lázár János főgondnoknak akkor is, amikor a Wass György által 1760 szeptember 1-én keltezett és küldött levél szerint a „Vasasszentiványi Quarta dolgába, melyet a Désma megváltásával kívánnak elvonni papjainktól a catholikusok.”³⁶ E levélben segítségére számítanak a gyülekezeti tagok a pappal szemben. A gr. Lázár János személyisége és beavatkozása az egyházpolitikába szinte nélkülözhetetlen ebben az időszakban.

Lázár János életében kecsesítő alkalomnak ígérkezett az 1765. év, amikor – Haller János halála után – gubernátort választottak Erdélyben. A gubernátori székhely megüresedése alatt biztatást és ösztönzést kapott a gubernátori állást illetően. A Bécsi Udvar felkínálta a gubernátori széket, abban az esetben, ha Lázár János katolizál. Mária Terézia három alkalommal küldött levelet Lázárnak ebben az ügyben, próbálván őt meggyőzni kecsesítő ígéretekkel vallása és hite elhagyására. Lázár elolvashván leveleit azt válaszolta, hogy örökké tartó háláját fejezi ki a szentséges, császári és királyi felségnek, de magában elvégezte és elhatározta, hogy atyai vallását megőrizvén akarja a halállal felcserélni.

Az ő egész élete hátra levő időben és minden vagyona a császárnő kezében van, minden más témájú királyi rendeletnek engedelmeskedni fog. Az

³⁵ KOVÁSZNAI SÁNDOR: *Az ész igaz útján*. Bukarest, 1970. 135.

³⁶ Erdélyi Főkonisztórium Levéltár. Protocollum 46/1760

ő szavát mindig meghallgatta és most is, meghallgatja, azt az egyet kivéve, hogy „egyszer Istennek adott hitét öreg korában, meggyőződése ellenére feladni kényszerüljön”.³⁷ Az erdélyi rendek őt választották meg 108 szavazattal a gubernátori székbe. A Bécsi Udvar mégis másnak juttatta a széket. E kudarcot a leghiggadtabb lélekkel viselte el. A lelki és erkölcsi harcot megnyervén a Bécsi udvarral szemben, nem panaszkodott és nem volt elégedetlen. Többet jelentett neki mindennél a református egyházához való hűsége és ragaszkodása.

Szebenben a szász rend és a lutheránusok főpapjai közül némelyek így vélekedtek róla, hogy ő az a magyar, aki inkább lemondott a gubernátori méltóságról, amelyet már kezében tartott, mint a saját vallásáról.³⁸

A Kolozsvári Református Kollégiumban ellenőrzési vizitációt tartott maga Lázár János az **1763. évben július 17-én**.³⁹ A Kollégium szellemi és lelki életéről érdeklődött, mégpedig a tanmenetről és a tanrendszeréről. Lázár beszámol a kollégiumi professzorokról, minden professzornak a kutatási és érdeklődési köréről. A vizitációt 1763. július 21-én, folytatta a Marosvásárhelyi Református Kollégiumban. Elsősorban a kollégiumi álla-potokról érdeklődik, majd áttér az előadó professzorok neveinek felsorolására majd azután a tanmenetről, érdeklődik és a szellemi-lelki életéről is. Dési Lázár György az akkor még „Generalis Notarius”, az 1767. június 12-én keltezett levelében megszomorodott lélekkel közli gr. Lázár Jánossal, hogy meghalt A. Zágoni püspök, valamint az ő véleményét és tanácsát kéri a megüresedést illetően. Lázár válaszolt 1767. június 17-én kelt levelében. Válaszában kitér arra, hogy nem szükséges püspököt választani. A „Generalis notarius” lép a helyébe. A püspök választása tehát nem lévén szükséges, az új püspököt „Beesketni kgldet (Lázár György) Superintendensnek nem lehet ante confirmati-onem Regiam.”

Ugyanebben az évben a Főkonzisztórium május 10-én Szeben városból küldött egy fogalmazmányt Lázárnak. A fogalmazványban a Léczfalva-i áldatlan állapotokról értesítették. A falu egyházközségében Gál János lelkész és Kőmíves Márton gyülekezeti lelkész között heves vita támadt. A kérdés az volt, hogy melyik lelkészt válasszák meg. Válaszában Lázár nyomatékosította, hogy Kőmíves Márton továbbra is maradjon a helyén és állítsák helyre a gyülekezeti rendet és békességet.⁴⁰

Nagyszebenből levelet küldenek 1768. február 2-án – br. Wesselényi Ferenchez – gr. Lázár János és br. Bánffy Farkas főgondnokok a fogarasi leégett templomtoronyra való adakozás tárgyában. A levélben ismertetik a Fogarasi Református Egyház siralmas állapotát. Az egyházi épületek a véletlenül

³⁷ KOVÁSZNAI SÁNDOR: *Az ész igaz útján*. Bukarest, 1970. 147–149.

³⁸ KOVÁSZNAI SÁNDOR: *Az ész igaz útján*. Bukarest 1970. 147.

³⁹ Erdélyi Főkonzisztórium Levéltár. Protocollum. 42/1763

⁴⁰ Erdélyi Főkonzisztórium Levéltár. Protocollum, 34/1767

keletkezett martalékává lettek. Kérlek tisztelettel br. Wesselényi anyagi támogatását a templom renovációja végett.⁴¹

A legszomorúbb évek egyike az 1769-es év volt az Erdélyi Református Egyház életében. Mária Terézia rendelete alapján a „**Heidelbergi Kátét**” és a Bod Péter „**Smirnai Szent Polikarpus**,” illetve a „**Magyar Athenas**” című könyveket be kellett szolgáltatnia az egyháznak és lelkészeinek.⁴² A feladat végrehajtására a Főkonzisztóriumot kérték fel. A levél, amelyet gr. Lázár Jánosnak címzett a Főkonzisztórium, **1769. január 29-én** íródott. Az egyházi tanácsstagok kérik az ő véleményét és segítségét ebben az ügyben:

„Excell. C. J. Lázár.

Nem kívánok ugyan Excelladat busítani, de a’ mostani circumstantiak kivanyak érkezhvén ugyanis Felséges Asszonyunknak most recenter Kglmes Parancsolattjai, melyek közül az egyik Symbolikus Könyvünk a Nagy Cathechesisnek, másik, pedig Tiszt. Bod Péter eo kglme munkái közül: az Polycarpus és Magyar Athenas nevű könyveknek confiscalltatásáról szöll, ezekben mi tevők legyünk igen szükséges, hogy edgyütt beszélgessünk és pro bono publico concludálljunk ... Mind erre, mind az felsőbbekre nézve, ha Exlad időt vehetne magának és minél hamarabb közünkbe jöhetne ...”⁴³

Lázár János gróf bölcsességének és leleményességének köszönhetően a Főkonzisztórium tanácskozás alkalmával azt a döntést hozták, hogy a püspök, Lázár György, gyűjtesse össze a kért könyveket, a Bécsi Udvarnak azonban ne küldje el azokat. A Gubernium útján felterjesztéssel folyamodik a császárnőhöz. A Guberniumot arra kérte, hogy míg a császárnő válasza meg nem érkezik folyamodványukra, függesszék fel a Káték elkobzását. A könyveket egybegyűjtötték, de nem küldték fel a császári udvarba. A császárné néhány hónappal később a rendeleteken enyhített, így az Erdélyi Református Egyház számára nagyon értékes és fontos művek megmaradtak.

3. Gr. Lázár János irodalmi munkássága

3. 1. A litterator Lázár János

A XVIII. századi Erdély politikusai között találjuk az ő nevét, az Erdélyi Református Egyház főméltóságai közé választják már fiatal korban, valamint a Református Főkonzisztórium tanácsának tagjává.

Lázár János írói hagyatéka és munkássága eléggé ismeretlen az olvasóközönség előtt. Ő nemcsak neves közéleti személyisége volt a XVIII.

⁴¹ Dr. Nagy Géza: *Szenvedő papok, szenvedő egyházak*. Kolozsvár 1933. 119. o.

⁴² DR. ESZE TAMÁS: *A Heidelbergi Káté története Magyarországon a XVIII. században*. Budapest, 1965. 192–193.

⁴³ Erdélyi Főkonzisztórium Levéltár. Protocollum, 17/1769.

századi Erdélynek és Magyarországnak. „Az egykorúak szemében nem volt kisebb tekintélye [...] az író és költő Lázár Jánosnak sem” – írja róla Tolnai Gábor.⁴⁴ Kortársai közül Bod Péter megállapításai világítanak rá irodalmi műveinek esztétikai értelmezésére, illetve a költő és műfordító irodalmi munkásságának jelentőségére „Mindenféle tudományokban vagyon majd mások felett való tökéletessége, de igen nevezetes a ’versírásban: úgy, hogy méltán mondathatik Janus Dacicusnak, vagy Magyar Apollonak.”⁴⁵

A XVIII. századi Erdély és Magyarország legkiemelkedőbb egyénisége, a műveltek között egyike a legműveltebbeknek. A deák név méltó volt rá nézve, mert kortársai emlékezései szerint a magyar nyelv után a latin volt a második anyanyelve. Egyes állítások szerint a latint anyanyelvénél is jobban ismert. A nyelv, amelyen irodalmi munkásságát kifejtette, a latin volt. Ebből fordított magyar és német nyelvre. Irodalmi hagyatéka tartalmaz latin és magyar nyelvű munkákat, eredeti és fordított alkotásokat, verses regényformájú, földrajzi elbeszéléseket, verseket, vallásos költeményeket, tudományos és pedagógiai természetű prózát. A sors iróniája, hogy műveinek nagy része kéziratban, elfeledve hevernek Erdély és Magyarország külön-bösző könyv- és levéltáraiban.

Legfontosabb és legismertebb munkái:⁴⁶

1. Lessus funeralis in tristi obitu illustr. Dni Samuelis Köleséri de Kereser, anno 1732. die 24 Decembris denati ...
2. Oratio inauguralis intellectus et voluntatis emendatione. Quam, dum celeberrimum dominum Samuelem R. Szombati, in rectorem et professorem illustris collegii S.P. Marus-Vasarhelyiensis introduceret, publice propius ... collegi curator supremus in auditorii die 28. Apr. A 1735 Claudiopoli.
3. Diffinitio nulierum, carmine epithalamico in nuptiis dni Francisci T. Csepregi, ad lyram amicam modulata. 1737
4. Descriptio et explicatio imaginis insculptae numismatis in memoriam homagii seu fidelitatis a principatu Transilvaniae erga Aug. Reginam ad. d. d. Mariam Theresiam sub auspicio gloriosissimi eiusdem regiminis A.D. 1741 juramento praemissae excusso, perque Deputatos dicti Principatus ad Augustam Aulam submissos sacrae suae Majestati oblato. A. 1742. Viennae.
5. Versus mnemonici summaria et numeros titulorum operis decreti Tripartiti Juris consuetudinarii regni Hungariae et principatus Transilvaniae exhibentes metrum concinante. Cibinii, 1744.

⁴⁴ TOLNAI GÁBOR: Gróf Lázár János, a Voltaire-fordító. *Erdélyi Tudományos Füzetek* 142. szám. Az Erdélyi Múzeum Egyesület Kiadása, Kolozsvár, 1942. 3.

⁴⁵ BOD PÉTER: *Magyar Athenas*. Budapest, 1982. (2) 358

⁴⁶ SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*. Budapest, 1890–1914. 910.

6. Dona et bona corporis, animae et fortunae. Nuper in illstri dum viveret S.R.I. comite Michaelae Teleki de Szék, rgii in Transilvania gubernii consiliario et exactoratus in Transilvania provincialis praside conspicua, nunc occidua: et carmine amico defleta ... 1745.
7. Okos teremtetett állat, avagy a teremtetett dolgoknak szemléllésekből a Teremtő Istenhez való felemelkedése az okos léleknek. Kolozsvár, 1745.
8. Rövideden egybefoglalt gyermekek geográphiája, ötvenkét részekre vagy, leczkékre osztatva és ahhoz szükséges chartákkal elkészítetve. Szeben, 1750.
9. Carmen epithalamicum Gabrielis comitis de Bethlen et Josephae com. E Khevenhuller honoribus dicatum. 1756.
10. Innepnakokra való isteni dicséretetek, melyeket franczia nyelvből fordított. Kolozsvár, 1760.
11. Saltus naturae in prematura morte emerici comitis Lázár, filii anno 1761. denati, adumbritus et carmine lugubri defletus a patre a 1761.
12. Oprea Poetica varii argumenti. Claudiopoli. 1765.
13. Külömb-külömféle világi dolgokat és erkölcsökre szabogató magyar versek. Kibocsátotta Petki Nagy Sámuel. 1795.

Kéziratban megmaradt művei:

- a. Collectio operum miscellanorum c. alatt egy kötetbe gyűjtve
- b. Magyar versei. Drassó, 1763 negyedrért 28 lapon, Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában
- c. Epistolae, et aliorum ad eum scriptae 1728-tól negyedrért 4731 lapon. Magyar Nemzeti Múzeumban.
- d. Ortus ex antiquissima inter Transsylvanos Lazarorum familia. Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárában.
- e. Tractatus de tolerantia, editus a Voltaire, e gallico in latinum translatus, negyedrért 224 lapon.
- f. Politica Christiani Wolfi, e germanice in latinum translata et ab ipso auctore revisa.
- g. Metaphysica ejusdem ex opre germanica, methodo analytica scripto, latino sermone methodo synthetica concinnata, neque prorsus ad finem perducta.
- h. Eiusdem Moralia seu Ethica Germanica, succinctius latine tradita.
- i. Epistola de officiis que gessit. Marosvásárhelyi Könyvtárban
- j. Magán és hivatali levelei az Erdélyi Református Egyházkerület Levéltárában és a Budapesti Széchenyi Könyvtárban.

Gróf Lázár János irodalmi munkássága a külföldi tanulmányút utolsó hónapjaiban vette kezdetét. Hazatérése után **Christian Wolffnak**, a híres német filozófusnak a műveiből fordított le néhányat, németből latinra, az 1729–30-as időszakban. Lázárt feltehetően didaktikai célok vezették e tevékenységben, amint kiderült néhány évvel hazatérése után.

A Főkonzisztórium 1735-ben hívta meg őt a **Marosvásárhelyi Református Kollégium** főgondnoki tisztébe. A főgondnoki tisztét alig foglalta el és máris nekifogott a „wolphiana philosophia“ által meghatározott tanterv bevezetéséhez és alkalmazásához. Ezt abban az évben program beszédében is elmondotta. E prog-rambeszédében „**Az intellektus és az akarat fejlesztéséről**”⁴⁷ című beszédében felszólítja az ifjúságot, hogy a külső valóságot csak az értelem és az akarat megjobbításával veheti birtokba. Szükséges, hogy a lélek természetét és lényegét kövessük. Azt az erőt, mely az univerzumban, az értelmi megjelenítés tárgya. A győzelmi koszorút úgy lehet elnyerni, ha az értelem minden tárgyban felismeri a meghatározó vonásokat.

E program beszédével a Marosvásárhelyi Főiskola mintegy 50 éven átképviseelte a „wolphiana philosophiát”-t.

Lázár János idealista pedagógiájának másik gyökere a biblikus hite volt. Ezt bizonyítják vallásos témájú munkái. Ilyenek voltak:

A. „Okos teremtetett állat avagy a teremtetett dolgoknak szemlélésekből a Teremtő Istenhez való felemelkedése az okos léleknek. 1.Róm. 1. v. 20.”

B. „Inneponokra való isteni dicsérek”.

Az ő vallásos kegyessége a XVIII. századi művelt, főúri műkedvelő és filozófus kegyessége, amelyet fia halálakor írt imakönyve világít meg, „Az okos teremtetett állat kezdetű.” E művet „Néhai Méltóságos Generalis Marosnémethi G. Gyulai Ferentz Úr Ő Exellentziája’ Meghagyatott özvegyének Méltóságos Gróf Bánfi Mári ... Bánfi Klára Asszonyoknak Ő Exellentziájoknak” ajánlja Istentől áldást kérve rájuk.

A mintegy 9 oldalnyi „**Ajánló levél**” tartalmazza Lázár vallásos gondolkodásmódját. Háromféle társalkodás van e világon az embereknek. Társalkodnak az emberek, ugyanis más emberekkel, társalkodnak e világon lévő minden egyéb Teremtéseivel az Istennek, társalkodnak magával az Istennel.⁴⁸

Az ember keresi az élet kérdéseire a mindent megoldandó feleletet, embertársaival beszélgetve, de az élet minden megoldandó problémáját egyedül Isten az, aki meg tudja fejteni. Mindez úgy lehetséges, hogy az imádság szavával hozzá intézzük szándékainkat, szenvedésünket és akaratunkat.

⁴⁷ JUHÁSZ ISTVÁN: *Hitvallás és türelem*. Kolozsvár, 1996. 106.

⁴⁸ GR. LÁZÁR JÁNOS: *Okos teremtetett állat ...* Kolozsvár, 1745. A hét minden napjára szóló imádságokat tartalmazta e kis könyvecske.

Az „Ajánlás” után következik Lázár János rövid bemutatkozása és confessiója. „A’ két első Társalkodásnak modját a’ Philosophiában és Politicában, a harmadikat pedig megtalálhatnia Religióban vagy rövidebb szóval a Bibliában, melly rövid summája a Religionak, és a’ mellyben Isten kijelentett mind azokat, mellyeket szükséges hinni, megparantsolta mind azokat, mellyeket szükséges tselekedni, és megígérte mindazokat, mellyeket szükséges várni és reménleni a’ Keresztyén Embernek.” A sorok kutatva és olvasva észrevehető az, hogy az első néhány sorban a szerző az ő küldetéséről beszél. Életpályáját kutatva láthatóvá vált, hogy Lázár három vonatkozásban alkotott nagyot: filozófiai, politikai és vallási tekintetben.

Ez után következik a már említett „**confessio**” amely Lázár hitvallástétele is egyben. Ő minden időben, tisztában volt azzal, hogy a keresztyén embernek legnagyobb kincse e világon az Isten és egyháza iránti szeretete, hűsége. Mélységes szeretete és ragaszkodása világlik ki a következő sorokból: „rövidebb szóval a Bibliában, melly rövid summája a’ Religionak, és a’ mellyben isten kijelentette mind azokat mellyeket szükséges hinni, megparantsolta mind azokat, mellyeket szükséges tselekedni, és megígérte mind azokat, mellyeket szükséges várni, és reménleni ...”⁴⁹

Mély bibliai gondolkodásról és ismeretről vallanak e sorok. A református alaptanítás jut kifejezésre itt: hitünk alapja a Biblia. A „**Keresztyénolvasóhoz**” kezdetű bevezetés, mely mintegy hat oldalt tesz ki, a szerző vélekedését tárja elénk, arra nézve, hogy mi készítette őt ezt az imádságoskönyv megírására: „... még pedig külső Ember lévén, és olyan a’ki, ha mit tanultam is valaha, időmet Philosophiában, Mathesisben, s’ egyéb világi Tudományokban töltöttem inkább, mint Theologiában, és a’ Szent Írásokban. De megfelelek rövideden azzal, a’mi van Horatiusnál. Libri 1. Carm. Oda 34.

Parcus Deorum Cultor, infrequens,
Insanientis dum Sapientiae
Consultus erro, nunc retrorsum
Vela dare, atque iterare Cursus
Cogor relictos:

Azaz:

Az Isteni Szolgálatban én ki tunya s fősvény voltam,
'S e ' világi böltéségben hogy már tanult tétováztam,
E' veszélyes habok közül most már visszavitorláztam,
Midőn az elhagyott utat kéntelen is megtanultam.”⁵⁰
Midőn pedig, a' mint ajánló Levelemben is említettem,
Nyomorúságomban fogadtam vala ez Imádságoknak irását.“

⁴⁹ GR. LÁZÁR JÁNOS: *Okos és teremtetett állat* ... Kolozsvár, 1745.

⁵⁰ GR. LÁZÁR JÁNOS i. m. 1745.

A keresztyén öntudat szólal meg az író Lázár Jánosban, amikor tapasztalatát másoknak is át akarja adni. Az állandó harcnak és újrakezdésnek kitett író a megpróbáltatásokat az Isten kezéből elfogadva és az Istenhez intéző imádságaiban bízva találta meg lelke örömét és nyugalját. Az a forrás mely őt akár politikusi, akár filozófusi, vagy mint írói pályáján mindig felfrissítette és erőt adott az elcsüggedésben az a **Biblia volt**, azaz eszköz, amellyel merített az imádság. Keresztyéni kötelességből két dologra inti az olvasót. Először, hogy járuljanak az Istenhez igaz szívvel és a hitnek bizodalmaival, a gonosz lelki ismerettől megtisztított szívvel.

Másodsor, tartsák meg azt a bizodalmat mindvégig erősen, és várják békességgel az Urat, míg meghallgatja az ő kiáltásokat, mert ez a mi bizodalunk Istenben nyugszik. A keresztyén ember bármit kér Tőle, meghallgatja kérését és teljesíti azt. (1 Jan. V. 14.)

A tulajdonképpeni imádságoskönyv 122 oldalból áll, mely a hét minden napjára írt reggeli- esti imádságokat tartalmaz: „**társalkodásokat Isten és ember között, amelyek a fiúság lelke által szabaddá tesznek a szentélybe való bemenetelre**”. A Teremtés I. könyvéből vett teremtéstörténet hét napja adja meg az imádságok témáit. Kifejtésükben sokat idéz a zsoltárok, Jób, Jeremiás és Mózes könyveiből.

A hét minden napjára megírt két imádság, azaz tizennégy imádság közös mondanivalója, az, hogy az embernek Istenhez kell imádkoznia, aki teremtette az eget és a földet. A teremtető egy csodálatos világot teremtett, melyben az Ő csodálatos nagyságát és hatalmasságát kell szemlélnie az embernek. E gyönyörködés és örvendezés az ember nyomorúságos földi állapotában akkor válik teljessé és valóságossá, ha az ember szüntelenül a Magasságos, istenhez menekül irgalomért, segítségért és vezetésért. Mindehhez Jézus Krisztus a jó pásztor áldása és világossága szükséges.

3. Gr. Lázár János, a Voltaire-fordító

Gróf Lázár János mind a XVIII. századi mind a XIX. és XX. századi **erdélyi társadalomban és kulturális közegben úgy vált ismertté, mint Voltaire-fordító**. A következő kérdésekre szeretnénk rávilágítani. Miért éppen Voltaire műveiből fordított? Hogyan jutott el Lázár János a Voltaire által hirdetett felvilágosodási eszmék befogadásáig? Miben áll Voltaire műveinek fordítása és azok jelentősége?

Először is a vallási tolerancia gondolata hatott Lázárra. E gondolatokkal először **Wolff Christian** műveiben találkozott. A hagyományokhoz ragaszkodó főúr ezen az úton talált közvetlen kapcsolatot a racionalista Voltaire filozófussal.

Lázár János a vallási türelemben vélte átvészelné a nehéz időket, hiszen a türelmen állt vagy bukott szellemének és a református tanításon nyugvó hitének szabadsága. A vallási türelem kérdése a francia filozófus műveiben is központi szerepet kapott. A Lázár-féle fordítások jelentősége – egyháztörténeti

vonatkozásban – abban áll, hogy ő kiválasztotta az egész műnek azokat a részeit, amelyek nem voltak ellentétben a saját gondolkodásával.

A Voltaire művek fordításai közül meg kell említenünk a „**Traite le tolerance, a 'l'ocassion de la mort de Jean Calas**” címűt. E műben Voltaire védelmére kelt az ártatlanul elhurcolt és megkínzott vallási üldözöttnek. Ezt fordította le Lázár latinra, mely kéziratban található a Batthány könyvtárban „**Tractatus de tolerantia editus a Voltaire, e gallico il latina translatus**” cím alatt, negyedré, 224 lapon.

Lázár Jánosnak ez a Voltaire fordítása, amely tanulmányunknak az alkalmat szolgáltatta, latin nyelvű.⁵¹ Lázár János az előbb említett Voltaire-műnek az **I., II.** részeiből fordított. A fordításban elől találjuk a **II. részt**, annak **54.** fejezetét. Ez után találjuk az **I. rész 5., 6., 7., 9., 12., 14., 15., 18., 19., 20.,** fejezeteit. E felsorolt fejezetek közül csak hat fejezetet fordított le teljesen, hat fejezetet részben, úgy, mint **1. rész 9., 14., 15., 16., 18., 19.,** fejezeteket. A fordító csak a tervszerűen kiválasztott fejezeteket és szövegrészeket fordította le. E fejezetek mind egyháztörténeti témájúak. Azokat a szövegrészeket ültette át a latin szövegbe amelyek tartalmaztak egyháztörténeti témákat, adatokat. A fejezetek címe: „De Supplicio Templariorum et extinctione hujus Ordinis”, „De Italia et Ecclesia Ante Carolum Magnum”, „De origine Potentiae Papalis”, „De Statu Ecclesiae In Oriente Ante Carolum Magnum”, „De Religione Tempore Caroli Magni”. Az irodalom történetírás konklúziója arra nézve, hogy Voltaire milyen szándékkal írta művét, a következő idézet a felelet:” ... történelem által az egyház ellen üzent harc...”. Ez az idézet adja meg Voltaire művének a mondanivalóját. Arra a kérdésre, hogy Lázár János miért választotta Voltaire egyház ellenes témájú iratait, az a felelet, hogy ő örömmel fogadta a tolerancia gondolatát. Ez által a katolikus egyház ellenes vádakat szívesen fogadta és adta tovább az olvasó közönségnek, így harcolván vallásának és nemzetének fennmaradásáért. Ezt diktálta és követelte konzervatív protestáns nemesi felfogása a rekatolizációs törekvésekkel szemben.⁵²

⁵¹ TOLNAI GÁBOR: *Gróf Lázár János, a Voltaire-fordító.* Az Erdélyi Múzeum – Egyesület Kiadása. Kolozsvár 1942. 8–9. – Az 1941-es évben a csáligorbói Jósika-kastélyból került a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárába. Az 1787/1941-es gyarapodási számot viseli. Kézirattári jelzete: Quart. Lat. 2659. A kézirat 1. levelének a lapján ez olvasható: Excerpta quedam Pulcherrima Lectu ex Voltaire Essay sur l' Histoire Generale Tomis 2do et 1mo ab Excellmo ac Illmo DD. Joanne Comite Lázár L. B. de Gyalakutha ... E Gallico in Latinum translata et Ladislao Mosa Jun. De Saros-berkesz descripta Cibiny. Anno Domini MDCCLXI. E kézirat terjedelme 62 negyedréalakú levél.

⁵² EMBER GYÖZŐ–HECKENÁST GUSZTÁV (szerk.): *Magyarország története 1686-1790. I. köt.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. 771.

Zárszó

A XVIII. századi Erdélyben élő és munkálkodó Gr. Lázár János lelkileg szemben áll a kormányzó új Habsburg uralommal. Látszólag készséggel szolgálja az elnyomó hatalmat, amíg vallása és magyarsága nincs veszélyben. Kész megtenni mindent egyházáért és népéért. Ő az az egyéniség, aki megingathatatlan híve volt saját vallásának és ezzel egyetemben rendíthetetlen őre az önálló fejedelemség hagyományainak.

Gróf Lázár János személyisége és az abból fakadó munkássága készíteti arra a történészt, hogy méltóképpen emléket állítson – a XVIII. Századi erdélyi és magyarországi kulturális, egyházi és politikai életben játszott szerepéről – a protestáns meggyőződésű főúrnak. A hatalmas diplomáciai, egyházi vonatkozású levelezési anyag, a kéziratban maradt irodalmi és filozófiai témájú műveinek egy része feldolgozásra vár. Az általa elért eredmény és kifejtett munka nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy az erdélyi történelem színpadán az események a látszat ellenére, a magyarság számára kedvező irányba terelődtek.

Gróf Lázár János egyénisége és rendíthetetlen kitartása a megmaradásra ösztönözte a XVIII. században oly sokat szenvedett és üldözött protestáns magyarságot.

Bibliográfia

TOLNAI GÁBOR: *Gróf Lázár János, a Voltaire-fordító*. Kolozsvár, 1942.

GR. LÁZÁR JÁNOS: *Okos teremtett állat ...* Kolozsvár, 1745.

DR. ESZE TAMÁS: *A Heidelbergi Káté története Magyarországon a XVIII. században*. Budapest, 1965.

Erdélyi Főkonzisztórium Levéltár. Protocollumok. 46/1760, 18/1746, 20/1747

BOD PÉTER: *Conisistorialia, ...* Magyarigen, 1766. Ms. 859.

BENKŐ JÓZSEF: *Transilvania specialis*. 1778. Ms. Középajta.

SIPOS GÁBOR: *Az Erdélyi Református Főkonzisztórium kialakulása 1668–1713*. Kolozsvár, 2000.

KONCZ JÓZSEF: *A Marosvásárhelyi Református Kollégium története, 1883–1888, 1895*. Marosvásárhely.

DÓSA ELEK: *Az Erdélyhoni evangelico-reformátusok egyházi jogtana*. Pest, 1863.

HENK VAN DE GRAAF: *A németalföldi akadémiák és az erdélyi protestantizmus a XVIII. században*. Kolozsvár, 1979.

POKOLY JÓZSEF: *Az Erdélyi Református Egyház története*. Kolozsvár, 1904.

KOVÁSZNAI SÁNDOR: *Az ész igaz útján*. Bukarest, 1970.

DR. NAGY GÉZA: *Szenvedő papok, szenvedő egyházak*. Kolozsvár, 1933.

- BOD PÉTER: *Magyar Athenas*. Magyarigen, 1766.
- SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*. Budapest, 1890–1914.
- DR. ENDES MIKLÓS: *Csik, Gyergyó, Kászonszékek földjének és népének története 1918-ig*. Budapest, 1994.
- G. LÁZÁR MIKLÓS: *A gr. Lázár család*. Kolozsvár, 1858.
- Főrangú családok*. Magyar Genealógiai Társaság. Budapest, 1888.
- EMBER GYÖZÖ–HECKENAST GUSZTÁV (szerk.): *Magyarország története 1686–1790. I. kötet*. Budapest, 1989.
- MAKKAI LÁSZLÓ–SZÁSZ ZOLTÁN: *Erdély története. 1606–1830-ig*. Akadémiai kiadó, Budapest, 1986.
- DR. L. PRAAMSMA: *De kerk van alle tijden. Vol. II*. Franeker, 1980.